

לה בין האיסור לסייג^{ק"י}, ויצאה מזה תקלה שדחפה הנחש עד שנגעה בעץ, ואמר לה כשם שאין מיתה בנגיעה כך אין מיתה באכילה, ומתוך כך באה לידי חטא ואכלה^{ק"י}, לכן צריך להזהר בזה^{ק"ט}.

ובספר בנין יהושע מוסיף^{ק"ט}, שאף שבוודאי צריך לעשות סייג, מכל מקום צריך שלא יהיה הסייג יותר גדול מהעיקר, כי אם יהיה יותר גדול ולא יעמוד בו יכול להפסיד הכל, לכן צריך שיעשה הסייג קטן.

משנה ב

שמעון הצדיק, תולדותיו

שמעון הצדיק. בסדר הדורות מובא בשם יוחסין, שקבלה בידם ששמעון הצדיק היה בנו של חנוני בן ידוע כהן גדול, שהיה מזרעו של יהושע בן יהוצדק כהן גדול המוזכר בספר חגי (ו' ט"ז). והיה כהן גדול בימי בית המקדש השני^ב, ושימש בכהונה גדולה ארבעים שנה (י"א ט"ז). וכל ימיו היה גורל עולה בימיו^ז, ולשון של זהורית מלבין^ה, ונר מערבי של מנורה דולק^ח, ואש של מערכה

ג. יפתחו שתמיד יעסוק בבנין האוצר ויהיה ריק בלא תורה. לזה אמרו שלשה דברים שתלמדו בעצמיכם וגם עם תלמידים, ולא תשמעו פתוי היצר המפתה שלא ללמוד. ואחר כך אמר ועשו סייג לתורה, וסייג פירושו יראה, שהיא האוצר הגודר ושומר את התורה. ואמרו שיעשה האדם סייג דווקא לתורה, שלא יהיה האוצר ריק מתורה.

איך צריך לעשות את הסייג

ש"ב. כתב החיד"א בספריו נחל קדומים^{קט} ואהבת דוד (ד"ט י"א), שאף שצריך לעשות סייג לאיסורים, מכל מקום צריך לדעת מהו ציווי ה' יתברך ומה הוא הסייג, וכשאומרים את האיסור והסייג לאחרים צריך להבדיל ולומר להם מה הוא האיסור ומה היא תוספת הסייג, כי אם יאמרו להם האיסור והסייג יחד ללא הבדל יכול לצאת מזה תקלה, כמו שאירע לאדם אדם הראשון וחוה שצויה הקב"ה לאדם שלא לאכול מעץ הדעת^{ק"א}, והוסיף לזה האדם סייג שלא לגעת בוקי^ב, ואמר זאת לחוה בסתם שאסר לנו הקב"ה לגעת בעץ ולאכול ממנו, ולא הבדיל

קט. (פלאש"ט ז).

קי. דברים אלו כותב החיד"א בתרצו את דברי הרע"ב (לקמן מ"ז ד"ה וז) כמובא להלן בהערות.

קיא. ככתוב (פלאש"ט ז ט"ז ז') 'מכל עץ הגן אכול תאכל ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו' וגו'.

קיב. כמו שמוכח מדברי הנחש שאמר לחוה (פלאש"ט ג א) 'ומפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלוקים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו' וגו'.

קיג. כמו שמוכח מהפסוק המובא בהערה הקודמת, שמשמע מדברי הנחש שלא ידעה חוה שהציווי הוא רק על האכילה, והנגיעה היא סייג.

קיד. דברים אלו מאדם הראשון וחוה מובאים באבות דרבי נתן כאן כדוגמא לעשיית סייג. ולקמן (מ"ז) מביא הרע"ב מעשה זה כהסבר על דברי המשנה שם שאמרה 'וכל המרבה דברים מביא חטא', שכתב הרע"ב שם שלומדים זאת מאדם וחוה שהרבה אדם הראשון דברים והוסיף נגיעה על האכילה ויצא מזה חטא שאכלו מעץ הדעת. ומקשה החיד"א שבאבות דרבי נתן במשנתנו מובאת דוגמא זו לשבח של עשיית סייג, ואילו הרע"ב מביא מעשה זה לגנאי של ריבוי דברים שמביא חטא. ומתוך כך שכתבנו בפנים. ובאמת מדברי הרע"ב שם מובאים ג"כ באבות דרבי נתן שם, ובספריו נחל קדומים ואהבת דוד מקשה הסתירה באבות דרבי נתן עצמו.

קטו. וכעין דברים אלו כתוב בחינוך (מנוה מ"ז) בהסבר דברי הרמב"ם עיי"ש.

קטז. הבנין יהושע כותב את תירוצו לבאר את הסתירה באבות דרבי נתן המובאת למעלה, ועיין בזה בילקוט ביאורים (לקמן מ"ז) עוד.

א. המגן אבות הביא, שהיה עזרא הכהן דודו של אביו, כיון ששריה הכהן היה אביהם של יהוצדק ועזרא, וליהוצדק היה בן שנקרא יהושע כהן גדול, ושמעון הצדיק היה מזרעו, נמצא שעזרא היה דוד אביו. ובמרכבת המשנה כתב, ששמעון הצדיק היה בן אחיו של עזרא הסופר, וצ"ע.

ב. המאירי מביא שהיה כהן גדול 'בתחילת' בית המקדש השני, ושהיה כהן גדול אחר עזרא [וראה ברש"י (ד"ה משי"י) שכתב, שלא היה שמעון הצדיק בתחילת בית שני, וצ"ע]. ומבואר במגן אבות

שעזרא לא היה כהן גדול, ולא שימש בכהונה גדולה כיון שלא רצה לעקור את שלשלת היוחסין ממקומו, ורצה שתעבור הכהונה מאב לבן כנוכח במדרש רבה (ש"י פ"א ט"ז). אבל המאירי כתב שהיה עזרא כהן גדול ראשון בבית שני ואחריו היה שמעון הצדיק כהן גדול. וכן דעת הרמב"ם בהקדמתו למשנה תורה שעזרא היה כהן גדול כדברי המאירי. וראה ברבי חיים פלאגי שהאריך בזה.

ג. ובויקרא רבה (פס"ה פ"א ד"ה מ"א) מובא, ששימש בכהונה גדולה ארבעים וחמש שנה.

ד. גור"ז זה הוא הגורל שעשו בבית המקדש ביום הכיפורים, והגורילו בו מי מהשעירים יהיה לה', ומי ילך לעזאזל, ככתוב (ויקרא ט"ו ט) 'ונתן אהרן על שני השעירים גורלות גורל אחד לה' וגורל אחד לעזאזל', והיה הכהן גדול נותן ידיו בקלפי ומעלה בכל יד גורל אחד, ומניח את הגורלות על השעירים, זה שעלה עליו לה' נקרב, וזה שעלה עליו לעזאזל, נשתלח לשם, והיה בדבר חשיבות כשהיה גורל שכתוב עליו לה' עולה בימינו של הכהן גדול, וכל ימיו שכיחן שמעון הצדיק בכהונה גדולה עלה לו גורל לה' בימינו.

ה. לשון של זהורית, היא לשון שהיה משים חציה בראש השעיר וחציה בעזרה, וכשהיה השעיר מגיע למדבר היה הלשון מלבין, שנאמר (שפי"ב ב) 'אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו', כמבואר במשנה (י"א ט"ז פ"ו מ"ט). ומבואר בגמרא (י"א ט"ז) שכל ימיו של שמעון הצדיק היה הלשון מלבין, ומשמת פעמים הלבין ופעמים שלא הלבין, והטעם שמכאן ואילך פעמים שלא הלבין מבואר בספר בית אלוקים (שע"י הסודות פק"ט פ"ט ע"ש), או כיון שלא היו שבים ולא היו מתכפרים, או כיון שלא היו ראויים שיעשה להם סימן לבשרם על כפרתם.

ו. אפילו אחרי שכבו שאר הנרות. ונס הוא, לפי שבכור זה היה מתחיל להדליק ערבית, ואת אותו הנר היה מטיב אחרון בשחרית (ש"י י"א ט"ז פ"ד ד"ה ו"ה). ודבר זה מעיד שהשכינה שורה בישראל, כדרשת הגמרא (שם ט"ז): על הפסוק (שמות ט"ז כ"א) 'מחוץ לפרוכת העדות יערוך אותו', וכי לאורה הוא צריך, אלא עדות היא לכל באי העולם שהשכינה שורה בישראל, ומה היא העדות, שנותן בכר המערבי שמן כמידת חברותיה וממנה היה מתחיל ובה היה מסיים. ובמשנה (י"א ט"ז מ"ד) כתוב לגבי עבודת כהן גדול ביום הכיפורים שאחר שהיה מקטיר את

מתגבר^ז, ונשתלחה ברכה בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים (יומא נט:).^ז

ופעם אחת היה מעשה שיצא לכוש ועטוף בכגדי כהונה לקראת אלכסנדר מוקדון^ט, וכשראה אותו אלכסנדר ירד ממרכבתו והשתחוה לו, אמרו לו עבדיו, מלך גדול כמותך ישתחוה ליהודי זה, אמר להם, כשאני יוצא למלחמה אני רואה את דמות דיוקנו מנצחת לפני את מלחמתי (יומא סט:).

ועל שמעון הצדיק דורשת הברייתא (מגילה פ:). על הפסוק (ויקרא כו מד) 'ואף גם זאת בארץ איביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלתם להפר בריתי אתם כי אני ה' אלוקיהם'. 'ולא געלתים' בימי יונים, שהעמדתי להם 'שמעון הצדיק' וחשמונאי ובניו ומתתיהו כהן גדול.

בספר יוסיפון (פ"ה) מובא, שהיו מכנים וקוראים לשמעון הצדיק עדוא, ולא מבואר שם מדוע קראו לו כך. וקראו אותו גם עידו בן יהוצדק כהן גדול^{יא}.

שמעון הצדיק נסתלק לבית עולמו בכ"ט תשרי ג' אלפים תמ"ט^{יב}, ואנשי ירושלים בהמוניהם נוהגים לעלות

ביום ההילולא על קברו, וכן נוהגים לעשות שם מנהג חלאקה לילדים בהגיעם לגיל שלש.

הריב"ש מבאר שהיה ראשון לתנאים וראש לסנהדרין וכהן גדול, ולא כינוהו בתואר רבן, או רבי, מפני מעלתו, כי אדם גדול אין לו כנוי מעולה משמו, כמו האבות, הלל ושמאי, וחוני המעגל, והרבה אחרים, שלא נתכנו בשם אחר אלא בשמן, ובדורות אחרונים היו קורין רבן, כמו רבן גמליאל, רבן יוחנן בן זכאי, ואחרי כן היו קורין רבי, כמו רבי עקיבא, רבי טרפון, ואחרי כן אבא, ואחרי כן רב, כמו רב הונא, וזולתו.

מדוע תנא זה נקרא 'צדיק'

ש.ם. המפרשים מדקדקים מדוע רק תנא זה קראוהו 'צדיק', והרי כל התנאים היו צדיקים.

א. הריב"ש מבאר שקראוהו צדיק כיון שהיה צדיק גמור עד שמפני צדקתו כל ימיו הנר המערבי של מנורה לא כבה (יומא נא:), אע"פ שלא היו נותנין בה שמן אלא כפי מידת חברותיה (שנמ פג:).

בגמרא (סג).

י. כן הובא במגן אבות, וראה להלן מדוע נתייחד לו שם צדיק יותר מכל התנאים.

יא. בענין הקביעה ששמו היה כך, כן כתב בספר הקבלה לראב"ד, וביחסין מהדורת פיליפאוסקי (עמ' 11). ושם הובא שהיה בנו של יהושע כהן גדול. [ונראה שאין הכוונה בנו אלא מזרעו].

יב. כמבואר בגמרא (יומא נט: ממזח קט) שנפטר שבעה ימים אחר חג הסוכות. ומבואר שם בגמרא, שבאותה שנה השתלק אמר לאחיו הכהנים שעתידי למות בשנה זו, ושאלוהו מנין לך כן, ואמר, שבכל שנה ביום הכיפורים היה מזדמן לו זקן אחד עטוף לבנים שנכנס עמו לפני ולפנים ויצא עמו, וביום הכיפורים של אותה שנה היה אותו זקן עטוף שחורים ונכנס עמו ולא יצא עמו. ויעויין בתוספות (ממזח קט: ד"ה מזדמן) שמביא שבירושלמי הקשו, שהרי כתוב (ויקרא טו ט) 'וכל אדם לא יהיה באהל מועד', ואפילו מלאכים שכתוב בהם ודמות פניהם פני אדם, ותייצצו ששכינה היתה בדמות זקן ובגמרא (יומא נג:) מסופר עוד, מעשה ככהן גדול שנכנס לקודש הקדשים ביום הכיפורים והאריך שם בתפילתו, ונמנו אחיו הכהנים להכנס אחריו לראות מה עמו, התחילו להיכנס והוא יוצא, אמרו לו מפני מה הארכת בתפילתך, אמר להם קשה בעיניכם ההתפללתי עליכם ועל בית המקדש שלא יחרב, אמרו לו, אל תהי רגיל לעשות כן שהרי שנינו (יומא פ"ה מ"ב) ולא היה מאריך בתפילתו שלא להבעית את ישראל. וכתבו שם התוספות ישנים (ד"ה מעשה) בשם הירושלמי, שאותו כהן גדול היה שמעון הצדיק ומבואר בשפת אמת שנראה שהיה הדבר באותה שנה שנכנס עמו אותו זקן כדלעיל, ולכן האריך בתפילתו, שאם לא כן הרי ודאי ידע את המשנה ומדוע האריך. ומוסיף השפת אמת שלכן גם פחדו אחיו הכהנים כל כך עד שנכנסו אחריו, לפי שהבינו שראה סימן רע ולכן מאריך.

יג. כך ביאר גם בספר מילי דאבות.

יד. והמגן אלוהים הוסיף שנקרא צדיק מפני כל הדברים שנמנו בזכותו, דהיינו שארבעים שנה היה כהן הגדול, וכל זמן ששימש בכהונה לא כבה הנר המערבי, ודבר זה היה לעדות ששכינה שורה בישראל, וכן כל ימיו נשתלחה ברכה בלחם הפנים ובשתי הלחם, שכל כהן קיבל רק כזית והיה שבע, ומשמת נשתלחה קללה בלחם הפנים ולא היו שבעים.

הקטרת של בין הערבים, היה מטיב את הנרות, ומקשים התוספות (יומא פא. ד"ה ולסטי) שהטובה היא בבוקר, והיה צריך להיות כתוב שנכנס להדליק את הנרות בין הערבים ולא להטיב את הנרות, ומתרחים משנה זו מדברת בזמנו של שמעון בן שטח שהיה נר המערבי דולק אחר שכבו שאר הנרות, ואותו היה מטיב בין הערבים קודם שהיה מדליק את שאר הנרות, ולכן כתוב במשנה הטובה בין הערבים שבה היה מתחיל את הדלקת הנרות. ובשפת אמת כתב שנראה שביום הכיפורים היה הנס גם שלא בזמן שמעון הצדיק, שהרי ביום הכיפורים נעשה נס בהלכנת החוט גם שלא בזמן שמעון הצדיק, כל שכן שיעשה נס נרות גם שלא בזמנו.

ז. ש"א היו צריכים להוסיף עצים על גבי המזבח, לאחר שסידרו את המערכה בשחרית, לפי שהיתה האש מתגברת מאותם העצים מאליה כל היום, ולא הוסיפו רק שני גזרי עצים בין הערבים שהם משום מצוה, לקיים מצות הכתוב אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה, (ש"י טז ד"ה והיא).

ח. ומשמת שמעון הצדיק בטלו כל אלו ופעמים שהיה גורל עולה בימין ופעמים שהיה עולה בשמאל וכן ככולם, וכן משמת נשתלחה קללה בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים, שהיו אוכלים מלחם הפנים ולא היו שבעים כמבואר בגמרא (סג). עוד מבואר בגמרא (יומא נט:) שמשמת שמעון הצדיק פסקו הכהנים מלברך בשם המפורש אפילו בבית המקדש, ובטעם הדבר נחלקו הראשונים, רש"י (ד"ה מנגן) מפרש, שעשו כן בגלל שלא היו העם ראויים יותר לזה. ובתוספות (טוטה נא. ד"ה הרי) כתוב, שעשו כן לפי שמשמת שמעון הצדיק לא זכו יותר לגילויי שכינה, ולא אמרו לברך במקדש בשם רק בגלל שהשכינה נגלית שם (יומא טז), לכן משמת ובטל להם גילוי השכינה לא בירכו יותר בשם. וברמב"ם (תפילה ומשיאת כפים פ"ד ס"י) מבואר, שעשו כן מחשש שילמד אותו אדם שאינו חשוב והגון לזה. וראה בתוס' רי"ד שם שמקשה שלברך בשם, הוא מהתורה בבית המקדש ואיך נמנעו ממנו. וכן ראה בשפת אמת שם שהקשה שגילוי שכינה מבואר שהוא מחמשה דברים שחסרו בבית שני, וא"כ לביאור התוספות איך בירכו בשם בזמנו של שמעון הצדיק שהיה בתחילת בית שני.

ט. לפי שביקשו כותים מאלכסנדר מוקדון שיחריב את בית המקדש, לפיכך יצא שמעון הצדיק לקראתו וביטל את הגזירה, כמובא

אנשי כנסת הגדולה שירדו בדרגה והיו צריכים מוסר, ולכן כתוב במשנה ענין זה^{טז}.

כוונת התנא 'הוא היה אומר'

הוא היה אומר וכו'. כתב הרע"ב (ד"ה הוה) שכל רבי פלוני אומר ו'הוא היה אומר' שכתוב במסכת זו, פירושו שהיה רגיל לומר כן תמיד^{יז}.

רבי אהרן מקורדינאב וצ"ל פירש, שאלו החכמים כשהיו צריכים לדרוש ולהוכיח דבר בענייני מידות, היו מקיימים קודם את הדבר בעצמם, ורק אחר כך היו אומרים אותו לאחרים, וזה הפירוש הוא היה אומר, היינו שקודם כל 'הוא', שהיה אומר את הדברים לעצמו, ורק אחר כך היה אומר אותם לאחרים.

מדוע פירש התנא את מנין הדברים

א. בספר אבות על בנין מביא שהתנא נקט מנין הדברים לומר ששלשתם שקולים^{יח}.

ב. בספר שושנים לדוד (לר"י דה פלרי) מבאר שהתנא נקט מנין בדווקא, לומר שאף בזמן שאין בית המקדש קיים, על שלשה דברים אלו העולם עומד, ויכול לקיים 'עבודה' ע"י שיאמר סדר הקרבנות כמו שבואר בגמרא (פניני ט:). שסדר הקרבנות הוא כנגד עבודת הקרבנות שהיתה בבית המקדש.

ג. בספר שבט מוסר מבאר ששמעון הצדיק בא להגדיל זכות אבות עולם, ולהורות לנו, שאפילו כל העולם יהיו בלתי זכאים, יש בזכות האבות די סיפוק להעמיד העולם, ולכן אמר על שלשה דברים העולם עומד, על זכות שלשת האבות אברהם, יצחק, ויעקב.

שלשת הדברים שהעולם עומד עליהם

על שלשה דברים העולם עומד. א. בירושלמי (פניני ט: פ"ד ה"ג) מובא ששלשתן נאמרו בפסוק אחד בישעיהו (טו ט), 'ואשים דברי בפיך', זו דברי תורה, 'ובצל ידי כסיתך', זו גמילות חסדים, ללמדך שהעוסק בתורה ובגמילות חסדים זוכה ויושב בצילו של הקדוש ברוך הוא, וכמו שכתוב בתהלים (לו ט) מה יקר חסדך אלוקים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון, 'לנטוע שמים וליסוד ארץ', אלו קרבנות.

ב. בספר מגן אלוהים (לר"י ימק אטוה) מבאר שמפני שהיה שלם בצדקותו לכן קראוהו צדיק.

ג. המנין אבות מבאר שהיו קוראים אותו כך כל העם כיון שבדורו לא היה צדיק גדול ממנו^{יט}.

ד. בספר אספקלריא המאירה כתב, שנקרא צדיק על שם תמימותו ונדבת נפשו עם אהיו.

ה. בספר דברי דניאל הוסיף לדקדק בלשון התנא 'הוא היה אומר, בלא 'הוא'. ומבאר, שבעיני העולם מי שעוסק בעבודה ויראת ה' בלבד כבר נקרא צדיק, ובאו חז"ל לומר שאף שבעיני העולם היה התנא שמעון נחשב ל'צדיק' מחמת עבודה ויראת ה' שהיה לו, מכל מקום 'הוא' עצמו אמר שבשביל להיקרא צדיק צריך גם גמילות חסדים, כי על שלשה דברים העולם עומד. ומבואר על פי זה גם מדוע הדגיש כאן התנא 'צדיק'.

מה בא התנא לומר שהיה משירי כנסת הגדולה

היה משירי כנסת הגדולה. המפרשים מבארים כוונת התנא שהיה 'משירי' כנסת הגדולה.

א. רש"י, המאירי, וכן הרמב"ם (פירוט המשניות) מבארים שכוונת התנא שהיה מאחרוני אנשי כנסת הגדולה, שנפטרו בימיו רוב אנשי כנסת הגדולה.

ב. הרע"ב מבאר שכוונת התנא שהיה אחרון אנשי כנסת הגדולה, שלאחר שמתו כולם נשתיירה הקבלה בידו.

ג. הפרקי משה מבאר שהתנא בא להשלים בדבריו את מאמרם של אנשי כנסת הגדולה האמור במשנה הקודמת, ואמר שאף שהם דיברו על דברים שקשורים לקיום התורה, כמתינות בדין והעמדת תלמידים הרבה, מכל מקום אין די לאדם לשלימותו חלק זה בלבד, אלא צריך גם את חלק המצות שבין אדם למקום הנקרא עבודה, ואת חלק המצות שבין אדם לחבירו הנקרא גמילות חסדים.

ד. המהר"ל מוכיח מדברי התנא שדברי המוסר שכתובים במשניות אלו, נאמרו לפי מצב אנשי הדור, וכשהיו אנשי כנסת הגדולה בעולם, היו בני אדם יותר שלמים, ולא הוצרכו לדברי המוסר שאמר אח"כ שמעון הצדיק, ולכן כתוב במשנה שרק כשנפטרו אנשי כנסת הגדולה ולא נשאר אלא שמעון הצדיק, הגיע דור שאחרי תקופת

טו. ומביא כעין זה מאבות דרבי נתן (נ"ג פ"ט) שכתוב שם יוסף הכהן 'חסיד ברורי'.

טז. מדברי המהר"ל משמע שהיה האחרון מתקופת אנשי כנסת הגדולה, אבל מלשון מחזור ויטרי משמע שהיה מהאחרונים שבאנשי כנסת הגדולה שכבר בימיו נפטרו רובם של אנשי כנסת הגדולה, ומשמע שסובר שלא היה האחרון שבהם. וכן מבואר בספר הגהות בית אבות (לר"י ח"ס פלאגי).

יז. וכן כתבו רש"י (לפ"ק פ"ג ג ד"ה אטינוס), המאירי, והמגן אבות. ולשון המגן אבות, שלכן כתוב 'הוא היה אומר' ולא כתוב שמעון הצדיק אומר, לפי שהוא היה אומר מורה על ההתמדה בדבר, שהיה רגיל לומר כן, ומשמע שסובר המגן אבות שאומר לבד אין

כמשמעו רגילות בדבר. אבל רש"י (לפ"ק מ"ו ד"ה יהושע) מבאר שיהושע בן פרחיה 'אומר', היינו שהיה הדבר רגיל בפיו ושכן הפירוש בכל 'אומר' שבמסכת זו. והשפת אמת מביא בשם מו"ז ז"ל, כעין דברי הראשונים אלו, בתוספת, שהוא היה אומר פירושו שאמר זאת לעצמו תמיד.

יח. ומוסיף שהוא כדברי בעל מגלה עמוקות שכתב, שלכן התחיל הקב"ה את עשרת הדברות בתיבת 'אנכי', וסיים את עשרת הדברות בתיבת 'לרעך', לומר, שמצות שבין אדם למקום ומצות שבין אדם לחבירו שקולות הן. וראה לקמן בקטע 'האם שלשה דברים אלו שוים במעלתם' שמובאים שם דברי המאירי והרבינו בחיי שתורה ועבודה גדולים במעלתם מגמילות חסדים.

ב. בספר מנן אלוהים (לרני ימק אנוס) מבאר, שהזכיר שלשה שהם רומזים לשלש מצות עשה שבעשרת הדברות, 'אנוכי' כנגד התורה, שעיקרה להאמין שיש אלוה בעולם, 'שמור את יום השבת' כנגד העבודה, שבשבת נאסרה כל מלאכת עבודה, 'כבד את אביך' וכו' כנגד גמילות חסדים, שאין לך גמילות חסדים יותר מכבוד אב ואם, ולומר לך שבזכות ג' דברים אלו העולם עומד.

ג. המדרש שמואל מבאר ששלשה דברים אלו הם כנגד מה ששינוי במשנה, 'על התורה' כנגד והעמידו תלמידים הרבה, 'על העבודה' שהיא קיום התורה והמצות, וכנגדם ציוו ועשו סייג לתורה. 'על גמילות חסדים' הוו מתונים בדין, ופירושו שאין לך גמילות חסדים יותר ממציל עשוק מעושקו.

ד. בספר בתית למואר כתב שאפשר לבאר בדרך רמז שיהעולם עומד היינו הגוף, שנקרא עולם קטן, כמו שהגמרא במסכת עבודה זרה מבאר (ז:), אשריכם זורעי על כל מים משלחי רגל השור והחמור (ישעיה לז ט), שאין זריעה אלא צדקה, ואין מים אלא תורה, ועל ידי זה משליכים מעליהם את היצה"ר שנקרא שור וחמור ע"ש. ולכן אמר התנא 'על התורה', שע"י עסק התורה העולם עומד, דהיינו הגוף עומד שאינו חוטא, כמו שמובא במסכת קידושין (ב) אם פגע בך מנוול זה משכהו לביהמ"ד 'על העבודה' מרמז ג"כ על התפילה שנקראת עבודה, כמו שמובא בספרי (פקד פמ"א) על הפסוק 'ולעבדו בכל לבבכם' (דברים יא יג) זו תפילה, וכן מובא במסכת תענית (ג) ובירושלמי (נרס"פ פ"ד ה"א) 'ולעבדו בכל לבבכם', איזוהי עבודה שהיא בלב הוי אומר זו תפילה. ואמר התנא שע"י העבודה שהיא התפילה, העולם שהוא הגוף, עומד, שע"י התפילה ממשיך השפע למטה וניזון הגוף, והנשמה ג"כ מתקיימת. 'ועל גמילות חסדים היינו כמו שהגמרא אומרת (ענין ז"ה ט) שאין זריעה אלא צדקה שנאמר (ישעיה יג) 'זרעו לכם לצדקה', וע"י שלשה אלה מגרש היצה"ר מעליו ומוריד השפע למטה, והעולם שהוא הגוף עולם קטן ועומד.

לאיזה עולם כוונת התנא

ש"ב. א. המאירי מבאר, שכוונת התנא לעולם של ישראל, לומר ששלשה דברים אלו הם סיבת עמידתם וקיומם.

ב. בספר מנן אלוהים (לרני ימק אנוס) מבאר שהעולם עומד, היינו עולם כפשוטו, עליון אמצעי ותחתון. וביאור הדבר ש'על התורה' העולם העליון עומד, שהרי המלאכים ביקשו שתנתן להם, שנאמר 'תנה הודך על השמים' (מלאכי ט ג), 'על העבודה' עולם הגלגלים עומד, שבתנועתם עובדים את השם"ט, 'ועל גמילות חסדים' העולם התחתון עומד, שיש בו גמילות חסדים בין זה לזה.

ג. המגן אבות מבאר, ש'עולם' הכוונה לעולם שאנו נמצאים בו, ולא לעולמו ושלמותו של האדם, כיון שאם לא כן למה תפס התנא עבודה מכל המצוות וגמילות חסדים מכל המידות, והלא כל המצוות וכל המידות נצרכים להשלמת האדם.

ד. התפארת ישראל (א"ת ט) מבאר שכוונת התנא על עולמו של האדם, שעל ידי שלשה דברים אלו עולמו של העושה אותם עומד, שיש קיום לחיי עולם הזה ועולם הבא שלו"א.

ה. בספר דרכי חיים (לרני חיים פאלאג"י) מבאר שכוונת התנא על עולמו של האדם, דהיינו 'על התורה' על עסק התורה ולימודה, שיהיה בעמידה, 'על העבודה' שצריכה להיות בעמידה, כיון שאי אפשר להקריב בישיבה, 'ועל גמילות חסדים' שצריך להיות מעומד, כמו אצל אברהם אבינו שכתוב (בראשית יב ט) 'והוא עומד עליהם'. ובספרו פעולת צדיק לחיים מבאר באופן נוסף שהכוונה לעולמו של האדם, דהיינו 'על התורה' עולה על שלימות האדם עם הקב"ה, 'על העבודה' עולה על שלימות האדם עצמו, שע"י שחוטא נחסר מנשמתו, 'ועל גמילות חסדים' עולה על שלימות האדם בינו לבין רעהו.

האם כוונת התנא ששלשה דברים אלו גרמו את בריאת העולם או שהעולם רק מתקיים על ידם

ש"ב. א. הספורנו מבאר שכוונת התנא באומרו 'העולם עומד', על שלשה דברים המשרים שכינה בעולם, ומבאר זאת, ש'על העבודה' תשרה שכינה, כמו שכתוב (שמות כט מז) 'עולת תמיד לדורותיכם' וגו', 'ונועדתי שמה לבני ישראל', ו'על התורה' ו'על גמילות חסדים', שיהיו ישראל בצלמו כדמותו, ויהיו ראויים להיקרא בניו, וכמו אב אשר ירצה את בנו, כך ירצה אותם לשוכנו בתוכו.

ב. הרמב"ם (נפיקוס המשניות) מבאר שהתמדת קיום העולם ומציאותו הסדורה באופן המושלם, היא על ידי קיום שלשה דברים אלו, וזוהי כוונת התנא. וכעין זה מבאר

יט. ועיין עוד ברמב"ם (נפיקוס המשניות פ"ג ה"ט) בענין זה.
 כ. עוד מבאר המגן אלוהים שהכוונה לעולמו של האדם, שנקרא עולם קטן, וכן בשבלי הלקט (פ"ט ט) מבאר לענין תפילה שהאדם נקרא עולם קטן, כמו שמובא בבראשית רבה, שכל מה שנעשה במשכן דומה לעולם ולגוף האדם [ועיין במורה נבוכים (ח"א פ"ג)] ובשלשה דברים היינו 'על התורה' עולה על הנשמה, 'על העבודה' עולה על הגוף, 'על גמילות חסדים' עולה על שידוע להשוות בין הגוף ובין הנשמה, וזהו ביאור הפסוק (משלי ה ט) 'גומל נפשו איש חסד'.
 כא. ומוסיף התפארת ישראל ומבאר, שתכלית בריאת האדם הוא

בשכיל שישלים את נפשו על ידי גופו בשלשה דברים, א. בהשכלה, ב. בשמירת מצות, ג. במידת החסד. ואלו הם השלשה דברים הכתובים במשנתנו, כי תורה היא ראש החכמות וכל ההשכלה כלולה בה, ועבודה היא עבודת ה' שהוא קיום המצות. וכעין פירוש זה כתוב גם במדרש שמואל בדרך אפשר מהרב ר' שם טוב בן שם טוב ז"ל. וכך כתב בספר עזן בגן שהאדם נקרא עולם קטן, ורוב אנשי העולם מעבידים ימיהם בהבל ושוא ועולמם הוא עולם עובר, ובא התנא לומר שהעוסק בג' דברים המובאים במשנתנו, נעשה עולמו בנוי ועומד כי אינו עובר בחנם.

המאירי, שדקדק לשון התנא 'עומד', וכתב שהם סיבת מציאותו או סיבת עמידתו, עד שבזולתם יבטל לגמרי, וע"כ שכאן דיברו על כוונת מציאות האדון שהוא להיות בו השלימות.

ג. רבינו יונה והרע"ב (ד"ה העולם) מבארים, שכוונת התנא על בריאת העולם שלא נברא אלא בשביל שלשה אלו. ומביא הרע"ב ראייה ל'עבודה' מדברי חז"ל שאמרו (מענין ט): שאלמלא מעמדות לא נתקיימו שמים וארץ, משמע שעבורם נברא העולם.

ומקשה התו"ם שלשון חז"ל היא, לא 'נתקיימו' שמים וארץ, ומשמע שאין הם הגורמים לבריאת שמים וארץ אלא גורמים שיתקיים אחר שנברא, ומתרץ שהגמרא (מגילה נא): דורשת ענין קיום שמים וארץ ע"י המעמדות מהפסוק (יחמיה לג ט) 'אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמת', וכתוב (נחמיה טו ט) 'ויאמר ה' אלהים במה אדע כי אירשנה', ומבאר רב אמי בגמרא שם, שאברהם אבינו אמר לקב"ה כברית בין הבתרים, רבש"ע שמא ח"ו ישראל חוטאים לפניך ואתה עושה להם כדור המבול וכדור הפלגה, אמר לו הקב"ה לא, אמר לפניו רבש"ע במה אדע, אמר לו הקב"ה קחה לי עגלה משולשת וכו', שעל ידי הקרבנות אני מוחל להם על כל עוונותיהם ואיני עושה להם כדור המבול וכדור הפלגה. ובא רב אמי ודורש שבירתי האמור בפסוק הראשון כוונתו לברית בין הבתרים, ומבואר בפסוק שם שלולי ברית זו שהבטחתי בה על הקרבנות, חקות שמים וארץ לא שמת, נמצא מוכח מפסוק זה כדברי הרע"ב שהעבודה היא סיבת העולם ובריאתו.

האם העולם עומד על כל שלשת הדברים יחד או אף על כל אחד לבד

שם. א. בספר ראב"ן (ט"ז ט) כתב כלל, שבכל מקום שכל אחד מהדברים מועיל בפני עצמו, כתוב

'דרכים', כמו האשה נקנית בשלש 'דרכים' (קדושין פ"א מ"ב), שבכל אחד מהם נקנית אף בלא חבירו, ובכל מקום שאין הדברים מועילים אלא אם כולם הם יחד, כתוב 'דברים', כמו שכתוב במשנתנו. ומוכח שדעת הראב"ן שהעולם עומד על שלשה דברים אלו ולא על זה בלא זה.

ב. בספר זכות אבות (להגן ט"ז ט) מבאר שהתנא בא להורות, שאל יאמר אדם די לי לעסוק בתורה לבד, שהכל כלול בה, עבודה וגמילות חסדים, כמו שאמרו ז"ל (מנחות ק): כל הקורא בפרשת חטאת, כאילו הקריב חטאת וכו', ולכן אמר התנא שקיום העולם צריך להיות בפרטות ולא בכללות.

ג. השפת אמת מבאר, שכוונת התנא שהעולם מתקיים או על ידי תורה, או על ידי עבודה, או על ידי גמילות חסדים, ופעמים שעומד על זה ופעמים על זה, ואין צריך שיהיו כולם יחד.

כמה ביאורים בדברי שמעון הצדיק

שם. ב. בהסבר דברי שמעון הצדיק התבארו כמה ביאורים. א. בספר ילקוט הגרשוני מבאר, שדברי הבלי העולם, הבל הם כשהם לצורך עצמם, אבל כשהם מצטרפים לדברי קדושה וצורך גבוה, אז הם מתקדשים ומתעלים למעלה, ואינם הבל. ולזה כוונת שמעון הצדיק, שכשמתעסק האדם בדברי העולם לצורך אלו השלשה דברים, אז נעשה גם העולם, היינו דברי עולם הזה והבליו, לעומד שמצטרף לקדושה ומתעלה י"ד.

ב. בספר מבשר צדק מבאר, שמדרך העולם כשאדם מעשיר, מתקדם הוא בכל ענייניו, ומוסיף ומתנהג בהם בפאר ועשירות, אבל בענייני צדקה ועבודת ה' אינו מוסיף, ועל זה הצטער שמעון הצדיק באמרו על שלשה דברים העולם עומד, היינו שבהגיע אנשי העולם לאלו השלשה דברים, אז הם עומדים ואינם מוסיפים כפי הברכה אשר ברכם ה'.

לכדו אינו שוה כלום, אבל כשמוסיפים אותו אחר מספר כלשהו אז אדרבה הוא מכפיל את המספר ועושה אותו מאחד לעשר ולמאה וכו'. ולפי זה פירשו את דברי החכם מכל אדם, מתי העולם הוא הבל הבלים, כשהכל הבל, שכולו הבל ואינו מצורף לקדושה, אבל כשהוא מצורף לקדושה מתעלה גם הוא כאפס הזה שמתעלה. וכמו כן במשנתנו על ידי שמצורף את הבלי העולם לשלשה דברים אלו מתעלה ומתרום.

כה. וכמו שמפרשים את הפסוק (מלכים א) 'הון ועושר בביתו וצדקתו עומדת לעד', שאם מתעשרים האנשים אז ניכר ההון ועושר שלהם בביתם, שמוסיפים בכניתה וכיופי הרהיטים והמלבושים שלהם, אבל צדקתם היינו הצדקה שהם עושים עומדת לעד ואין מוסיפים בה כלום לתת יותר מלפני שנתעשרו, מבשר צדק.

כו. ובספר כנסת ישראל מביא רעיון זה על דברי חז"ל שאמרו (נביא י"ג ט) משה מחציו ולמטה איש ומחציו למעלה אלוקים, ומפרש שמחציו ולמטה היינו בעניינים הארציים, בהם התנהג כאיש שהרחיב את גבולו וידיעתו בדברים חדשים כדרך העולם שמתקדמים ומוסיפים, אבל מחציו למעלה אלוקים, שבעניינים רוחניים היה כאלוקים שהוא דבר נצחי שאינו משתנה, ולא שינה בענייני היהדות כלום.

כז. רבינו יונה כתב זאת כדי לתרץ סתירה מהמשנה להלן (י"ט) שמביא בה רבן שמעון בן גמליאל שלשה דברים אחרים ואומר שעליהם העולם קיים, ומבאר רבינו יונה שמשנתנו מדברת בסיבת בריאת העולם, והמשנה להלן (ט) מדברת בסיבת קיום העולם אחר שנברא כבר. וראה בסתירה זו עוד בהמשך ילקוט ביאורים זה. והמדרש שמואל להלן (ט) מביא, שיש ספרים שגורסים במשנתנו על שלשה דברים העולם 'נברא'. והוא כדברי רבינו יונה והרע"ב. ובר"י נחמיאש מבואר עוד בשם החכם הרופא שלמה נר"ו בן עיש ששלשה דברים אלו הם סיבה להעמדת העולם, ולא להמשך קיומו.

כח. ומביא בשם הנועם אלימלך ז"ל שעד האר"י ז"ל היה תורה ועשיו גמ"ח. וכן כתוב בספר להבות קודש לשרף מקוצק זצ"ל, שבדורות האחרונים טרם ביאת המשיח, יתמעטו העוסקים בתורה ובעבודה, וירבו העוסקים בצדקה, והגאולה האמיתית תבוא בגלל הצדקה, ככתוב (שפי"א ט) 'ציון כמשפט תפדה ושביה בצדקה'.

כט. ומוסיף עוד, שהוא כמשל שהביאו המפרשים לפרש הפסוק (קה"ג ט) 'הבל הבלים אמר קהלת הבל הבלים הכל הבל', ואמרו משל לתינוק ששאל את רבו כיון שמספר אפס אינו שוה כלום, מדוע הוא נצרך ונמצא בכלל המספרים, וענה לו רבו, שאמת שהאפס

ומקשה התו"ט שלפי זה אין בדברי התנא ציווי וזירוז לבני האדם באמרו 'על התורה', כיון שכבר היתה קבלתה, ואין זה כעבודה וגמילות חסדים שיש בהם ציווי. ולכן מפרש, שכוונת התנא בתורה להגיון ולימוד התורה.

עוד מבאר במדרש שמואל בשם הרב רבי מתתיהו היצהרי ז"ל שכל דברי שמעון הצדיק מתייחסים למצות התורה, אלא שמחלק את התורה לשלשה חלקים, בתורה כוונתו לחלק האמונה והבנת סודות התורה, בעבודה כוונתו למצות המעשיות כקרבנות, שביתת ימים טובים וכו', ובגמילות חסדים כוונתו להנהגות שצריך האדם להתנהג עם זולתו, נמצא שהכל מדבר בקיום מצות התורה.

בספר שבט מוסר מבאר 'על התורה' על לומדי התורה.

מה חידש התנא שהעולם עומד על התורה

בספר שבט מוסר הקשה, מה חידש שמעון הצדיק בכך שהעולם עומד 'על התורה', הרי פסוק מפורש הוא, 'אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמת' (ימיה לג טו). ותיירץ שמפסוק זה לבד היינו חושבים שרק כאשר מקיים האדם כל התורה ולא מקצתה, העולם יעמוד, לכן בא התנא לחדש שאפילו בלימוד וקיום מקצתה עומד העולם בזכותו.

איך התקיים העולם עד מתן תורה, וקודם שנבנה בית המקדש על התורה ועל העבודה. המגן אבות מבאר שעשרים ושש דורות מיום בריאת העולם עד מתן תורה שהיה חסר בהם עמוד התורה, היה העולם מתקיים בחסדו של הקב"ה, ולכן יש עשרים ושש פעמים כי לעולם חסדו בהלל הגדול (פסלים קלו) כמוכא בגמרא (פסחים ק"ט).

ולענין בית המקדש, מובא בספר הבתים (שערי צדק המקדש שער ראשון) דברי חז"ל שאמרו (פסחים נ"ד): שבת המקדש נברא קודם שנברא העולם, ומבאר שם שטעם הדבר בגלל שהעולם עומד על הדברים הנעשים בבית המקדש ככתוב במשנתנו, לכן מוכרח שיבנה לפני העולם. האלשיך הביא מהמדרש (נמנדר רס"ו י"ג), שקודם מתן תורה היה העולם עומד על גמילות חסדים, ומשניתנה

ג. בספר כנסת ישראל מבאר על דרך המוסר, שבא התנא להזהיר את האדם שידע שבהגיעו לעשות את אלו השלשה דברים, יעמיד העולם ממרוצתו ויעצור כל ענייניו ויעשם, כי חלילה לו להחליף דברים אלו שהם עיקר העולם בעולם חולף.

ד. בספר דברי אבות מבאר, שעל אלו השלשה דברים העולם עומד ומחכה מתי יגיעו בני האדם לשלש מעלות נשגבות אלו, אך לצערינו הוא מחכה בחינם כי עדיין לא הגיע העולם למדרגה גבוהה זו.

כוונת התנא לקבלת התורה או ללימודה

על התורה וכו'. במדרש תנחומא (נלאשית ב) מובא שלמדנו שהעולם לא נתייסד אלא על התורה, והקדוש ברוך הוא נתנה לישראל שיתעסקו בה ובמצותיה יומם ולילה, שנאמר (יהושע ב' ט) 'והגית בו יומם ולילה', וכן בתהלים (ב' ט) כתוב 'כי אם בתורת ה' חפצו וגו' והיה כעץ שטול על פלגי מים' וגו', שבשביל שומרי התורה העולם עומד, שכך אמרה חנה כי לה' מצקי ארץ (שמואל ב' ג), ואלו שומרי התורה שבזכותם הושתתה התורה, שנאמר (ס"ט) וישת עליה תבל.

בספר מגן אלוהים כתב שהוראת התנא היא על לימוד מצות התורה, והוכיח מכך שמאם שלשה, אף שעבודה וגמילות חסדים נכללים בתורה, שהרי התורה מצוה על העבודה דהיינו על הקרבנות, וכן מצוה על גמילות חסדים, שהרי התורה ראשיתה גמילות חסדים, אמצעייה גמילות חסדים, וסופה גמילות חסדים (כמו שמונה נמנומא ושלם, ויעין עוד נסוטה י'), אלא הכוונה היא על לימוד מצות התורה, ולא על קיום מצותיה.

במדרש שמואל הביא בשם הרב מתתיהו היצהרי על התורה, על קבלת התורה שיקבלו אותה עליהם, וכן פירש הרע"ב (ד"ה ע"ג), שכוונת שמעון הצדיק לקבלת התורה, שאלמלא לא קיבלו אותה ישראל עליהם, לא היה העולם נברא.

וכתב התו"ט שהוקשה לרע"ב שלכאורה עבודה וגמילות חסדים כלולים כבר בקיום התורה, ולכן פירש שכוונת התנא לקבלת התורה במעמד הר סיני, ולא ללימודה וקיומה.

כט. וחילק על פי זה את ההבדל בין העולם 'עומד', להעולם 'קיים'. ל. ובזוה"ק (פרשת וילך) מבואר שעל התורה זה יעקב אבינו, שהיה כל עסקו בתורה, ככתוב (נלאשית ט"ז) 'ויעקב איש תם ישב אהלים', ועל העבודה זה יצחק אבינו, שהסכים שיעלה אותו אביו קרבן אשה לה', ועל גמילות חסדים זה אברהם אבינו, שהיה כולו טוב וחסד להיטיב בשמחה לבריות. ובתולדות יעקב יוסף מפרש לפי זה את הכתוב (נלאשית י"ג) 'והנה שלשה אנשים נצבים עליו', האמור באברהם אבינו, ששלשה אנשים אלו הם שלשת עמודי עולם, וראה אברהם אבינו שהעולם עומד עליו לבד, כי עדיין לא היו בעולם עמודי העבודה והתורה של יצחק ויעקב אבינו אלא רק עמוד החסד בלבד, ולכן התאמץ מאד בשלו ורץ לקראתם, כי העולם התקיים רק בגלל עמוד החסד.

כז. כמבואר (שבת פ"ט). אמר ריש לקיש מאי דכתיב (נלאשית ב' ט) 'ויהי ערב ויהי בקר יום הששי', ה"א יתירה למה לי [ה"א של 'השישי' שהיה יכול להיות כתוב יום שישי בלא ה"א], מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית ואמר להם אם ישראל מקבלים את התורה אתם מתקיימין ואם לאו אני מתויר אתכם לתוהו ובוהו וולפי זה בא ייתור הה"א ודורש הפסוק ליום השישי הידוע שהוא שישי לחודש סיון שבו ניתנה תורה, רש"י (ע"ז ג' ד"ה ט"ו).

כח. כלשון הכתוב (ימיה לג טו) 'אם לא בריתי יומם ולילה', שדומה לנאמר (יהושע ב' ט) 'והגית בו יומם ולילה', שמדבר בהגיון ולימוד התורה, תו"ט. וכן מבואר ברמב"ם בפירושו המשניות שכוונת התנא לחכמת התורה, וכן מתרץ הר"י נחמיאש על קושיא זו, שכוונת התנא בתורה להגיון התורה, ואילו עבודה וגמ"ח הם המעשה.

ניחוח קרבנו, ובפחות משני רגלים אין העולם עומד, דוגמת האדם שהוא עולם קטן.

א **אין מתקיים העולם בזמן שאין בית המקדש קיים**
ועל העבודה. מבואר בחז"ל (פלאשית רבה פר' יו) ששיקר ענין הקרבנות על אילו של יצחק, שעל המקריב לדעת שמה שנעשה בקרבן היה צריכים לעשות עמו, ובילקוט (מגו פ"ב) מובא כיצד, כל זמן שעבודת בית המקדש קיימת העולם מתברך על יושביו, וגשמים יורדים בזמנם, שנאמר (דברים י"א) 'לאהבה את ה' אלוהיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם, ונתתי מטר ארצכם בעתו וגו', ובזמן שאין בית המקדש קיים אין העולם מתברך על יושביו, ואין הגשמים יורדים בזמנם, שנאמר (דברים ט"ו) 'השמרו לכם פן יפתה לבבכם, ועצרו את השמים', הא למדת שאין עבודה שהיא חביבה לפני המקום כעבודת בית המקדש. **התו"ט** מקשה, כיון שאחד מעמודי העולם הוא עבודה, אין מתקיים העולם בזמן שאין בית המקדש קיים.

ב **ומתריץ בשני אופנים.** א. שהקב"ה ברא את העולם בשביל הזמן שיהיה בית המקדש קיים, ומספיק זמן מועט זה להעמיד העולם לכל תקופתו.
ב. שבגמרא (פנתי מ: מגילה נ"א) כתוב, אמר הקב"ה לאברהם אבינו, כל זמן שישאל קוראים בסדר קרבנות, אני מעלה עליהם כאילו מקריבים קרבן ואני מכפר להם, נמצא שגם בזמן שאין בית המקדש קיים יש לנו את אמירת סדר הקרבנות שהיא כקרבנות"א.

רבינו יונה, הריב"ש, והמחזור ויטרי מבארים, שכשאין בית המקדש קיים מתקיים העולם בתפילה הנכללת בעבודה"ב, לפי שהתפילה חשובה יותר מהקרבנות"א.

תורה היה עומד על תורה וגמילות חסדים, והיה העולם רותת עד שהוקם המשכן, והיו שלשה דברים, תורה, עבודה, וגמילות חסדים ותמה על זה האלשיך, היאך יתכן שהעולם היה עומד על שנים והיה רותת, ואילו כשהיה עומד על אחד לא היה רותת, וביותר יש לתמוה, שאם עתה עומד העולם על שלשה דברים, א"כ איך עמד על שנים ותירץ שלפני שניתנה תורה לא היו עוונות, שהרי בני ישראל לא נצטוו על המצות, ובעולם היה רק ענין של גמילות חסדים, וא"כ אף שהעולם עמד על גמילות חסדים לבד, לא היה רותת, שהרי לא היו עוונות בישראל, אולם משניתנה תורה היה עומד על שנים, והיה העולם רותת מפני עוונות בני ישראל, ולכך משהוקם המשכן שאז נעשתה העבודה והקריבו קרבנות, נתכפרו עוונות ישראל, מצינו אם כך שהעבודה שעליה עומד העולם משמרת עמוד התורה שלא יהיה רותת.

והגר"א (נשי ששים) כתב, שבזמן שבית המקדש היה קיים, היו שלשה דברים, תורה, עבודה, גמילות חסדים, ועתה שגלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו, אין לנו לא תורה, כמו שנא' (איס"ט) 'מלכה ושריה בגוים אין תורה', ואין גם עבודה, שהרי אין היכן להקריב קרבנות, ומה שנשאר לנו זה גמילות חסדים, וזה שאנו מתפללים בתפילה ואומרים, שיבנה בית המקדש במהרה בימינו, ואז תהיה לנו עבודה, ותן חלקנו בתורתך, ואז יהיה לנו גם תורה.

בספר רוח חיים כתב שקודם מתן תורה היה בעולם רק גמילות חסדים ועבודה, הגם שאמרו במדרש שהיה רק גמילות חסדים (נמזג ר"ב י"ג), הכוונה שלא היתה קביעות לעבודת קרבנות תמידים ומוספים, כאחר מתן תורה, אבל מצינו שאדם הראשון הקריב שור פר מקרין, וקין, והבל, ונח, קיום כל העולם כולו נעשה על ידי רוח

ונתנו לו רגל של שולחן, אח"כ ראתה אשתו בחלומה אין שעתידים כל הצדיקים לשבת בגן עדן ולאכול על שולחנות שיש להם שלש רגלים, ואילו רבי חנינא עתיד לשבת על שולחן של שתי רגלים, אמר לה רבי חנינא נח לך שישבו כל הצדיקים על שולחן שלם, ואנו נאכל על שולחן חסר, אמרה לו ומה נעשה, בקש רחמים שיתלוה ממך, ביקש רחמים ונטלוה, ומבאר שיש בדברי גמרא זו רמז לשלש הדברים האמורים במשנתנו, כי שלושה רגלי השולחן הם השלשה עמודים שבשילם נברא העולם כדי שיוכה בהם האדם לעוה"ב. והרגל שנתנו לו היא רגל העבודה, לפי שהתפלל על הדבר והיה רגל להתפלל כן תמיד על כל צרה שלא תבוא והתפילה בכלל עבודה, והראו לו מהשמים שיהיה חסר לו בעוה"ב שכן העבודה והתפילה, ולכן החזירה.

ג. ועיין לרבינו יונה באגרת התשובה (ה) שכוונה מעכבת את התפילה, כיון שהיא עבודה שבלב. ועיין עוד בשערי תשובה (ה"ה) מהושע, שתפילה מכפרת, אך במקום קרבן, צריך לעסוק בפרשת חטאות, שהרי חשובה היא כקטורת שגדולה מקרבן ככתוב (תהלים קמ"ב) 'תכון תפילתי קטורת לפניך', ריב"ש. ומבאר המגן אבות עוד, שלכן דוד המלך בהתפללו על מעשה בת שבע שהיה במזיד אמר (תהלים נ"א) 'ה' שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך, כי לא תחפוץ זבח ואתנה עולה לא

לא. אב"ד ברש"י (פנתי ט"ז ד"ה ע"ג) מבואר, שגירסא זו בגמרא שם על ענין סדר הקרבנות מגומגמת, כיון שמהיכן לומדים זאת, תו"ט.
ב. כמו שכתוב (דברים י"ג) 'ולעבדו בכל לבבכם', ומבואר בגמרא (פנתי ג), בירושלמי (נכס"פ פ"ד ה"ב) ובספרי (פק) שהעבודה האמורה בפסוק זה היא תפילה, שהיא עבודה שבלב. נמצא שהתפילה כלולה בעבודה. ומוסיף המחזור ויטרי, שגם רשב"ג אמר (טוטה מ"ג) מיום שחרב בית המקדש אין יום שאין בו קללה, ולא ירד הטל לברכה, וניטל טעם הפירות, ושואלת הגמרא (ט"ז) ואלא על מה העולם עומד, ומתרת שמועד על סדר קדושה ועל יהא שמה רבא שעונים אחר דרשה. והמהרש"א בחידושי אגדות (נכס"ט) על דברי הגמרא שם רבי נתן אומר וכו' אמר הקב"ה כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ומתפלל עם הצבור מעלה אני עליו כאילו פדאני לי ולבניי מבין אומות העולם. ומבאר ששלשה אלו הם העמודים הכתובים במשנתנו. כיון שמתפלל עם הצבור האמור שם הוא עבודה, לפי שבזמן שאין בית המקדש קיים תפילת הצבור היא במקום עבודת הציבור שהם התמידים שקריבים בכל יום. עוד מבואר במהרש"א בחידושי אגדות (פנתי נ"ה) ד"ה (ה) על דברי הגמרא שם אמרה אשתו של רבי חנינא בן דוסא לרבי חנינא בקש רחמים שיתנו לך מהשמים דבר, שלא נהיה עניים כל כך, ביקש רחמים, יצאה כמין פיסת יד

רשים כתבא על לביתה וכוין פתיחן ליה בעליה נגד ירושלים וזימנין תלתא ביומא הוא ברוך על ברכוהי ומצלא ומודא קדם אלהה כל קבל די הוא עבד מן קדמת דנא (דנאל ו 6).

ב. במדרש שוחר טוב (פ"ט) על הפסוק 'משכיל לאיתן האזרחי חסדי ה' עולם אשירה', אמרו לאיתן על מה העולם עומד, א"ל על החסד שנאמר (ישעיה טו ה) 'והוכן בחסד כסא', משל למה הדבר דומה, לכסא שהיה לו ארבעה רגלים והיה האחד מתמוטט, נטל צרור וסמכו, כך היה הכסא של הקדוש ברוך הוא כביכול מתמוטט, עד שסמכו הקדוש ברוך הוא, ובמה סמכו בחסד, הוי אומר אמרתי עולם חסד יבנה.

ג. בספר מעלות המדות מביא שגדולה גמילות חסדים, שבשביל גמילות חסדים שעושין הבריות זה עם זה העולם מתקיים. שכך אמרו חז"ל כל העושה חסד עם חברו מעלה עליו הכתוב כאלו בנאו לעולם, שנאמר כי אמרתי עולם חסד יבנה (תהלים פט א) ומנין שבשכר גמילות חסדים העולם מתקיים, שכך אמרו חז"ל עשרה דורות מאדם ועד נח, להודיע כמה ארך אפים לפניו, שכל הדורות היו מכעיסין ובאיין, עד שהביא עליהם את מי המבול. לפי שלא מצינו בנח שהיה בעל חסדים, לפיכך לא היה כדי בזכותו להגן על כל העולם כולו.

ד. בבן איש חי (דיוש"ס נגלש"ט ז ד) כתב על הפסוק 'אלה תולדות השמים והארץ בהבראם', שכיום העולם מושתת על מצות עשית חסד, כמו שנאמר עולם חסד יבנה (תהלים פט א), מנין מצות העשה שבתורה הוא רמ"ח כמנין אברהם, וכידוע שאברהם הוא כנגד מדת החסד, כלומר, השורש של כל רמ"ח מצות העשה נעוץ במדה הנפלאה הזאת מדת החסד, אך כדי להוסיף משמעות של חסד בשעה שאנו ניגשים לקיים את רמ"ח מצות העשה האלו, עלינו לקיימן בשלימות הראויה, הן במעשה והן במחשבה. ורק כך ישנה משמעות נכונה ומושלמת במצות שאנחנו מקיימים, ועל קיום מסוג זה ראוי לומר כי עליו העולם נבנה, וזהו בהבראם שבפסוק נוטריקון ב' אברהם. היינו שכדי לגלות את החסד האמיתי והפנימי שיש בכל מצוה ומצוה המסומל באברהם איש החסד יש צורך לעשותן על פי שני עמודי אור שרשים שיש בהן האחד כנגד קיום מעשה המצוה, והשני כנגד המחשבה שבמצוה יחוד שמו יתברך.

החפיד יעב"ץ (משנה יט) מתרץ, שזה בא רבן שמעון בן גמליאל לומר להלן (סג), שאף שאחר חורבן המקדש אין אנו יכולים לקיים בשלימות את ג' הדברים שאמר שמעון הצדיק [שהיה בזמן הבית], והיה ראוי שהעולם יחרב, מכל מקום העולם קיים על ג' הדברים האלו [דין, אמת, שלום], שכמו שמים שהוחמו באש חזק, קל לשמור על חומם, אף באש קטנה, שאי אפשר לחממם באש כזו, כמו כן, אף שהעולם נברא בשביל שלשת הדברים שהזכיר שמעון הצדיק, עכשיו שאי אפשר לקיימם, העולם מתקיים על שלשה דברים אלו. **השפת אמת** מבאר, שהעולם מתקיים או על ידי תורה, או על ידי עבודה, או על ידי גמילות חסדים, ואין צריך לשלשם יחד, רק שפעמים עומד על זה ופעמים על זה, ולכן כשאין בית המקדש קיים עומד העולם או על ידי תורה או על ידי גמילות חסדים בלבד.

חשיבותה של מצות גמילות חסדים

א. רבינו יונה מבאר שאדם שעושה גמילות חסדים, המצוה גורמת להיות לו לרצון לפני ה', וענין הקרבנות נאמר עליו לרצונו וכו'. ויש להביא דברי האבות דרבי נתן (ב 7) שעל גמילות חסדים כיצד, הרי הוא אומר 'כי חסד חפצתי ולא זבח' (ישעיה ו 1), העולם מתחלה לא נברא אלא בחסד שנאמר 'כי אמרתי עולם חסד יבנה שמים תכין אמונתך בהם' (תהלים פט א). פעם אחת היה רבן יוחנן בן זכאי יוצא מירושלים והיה רבי יהושע הולך אחריו וראה בית המקדש חרב אמר רבי יהושע אוי לנו על זה שהוא חרב מקום שמכפרים בו עוונותיהם של ישראל, א"ל בני אל ירע לך יש לנו כפרה אחת שהיא כמותה ואיזה זה גמילות חסדים, שנאמר 'כי חסד חפצתי ולא זבח' (ישעיה ו 1). שכן מצינו בדניאל איש חמודות שהיה מתעסק בגמילות חסדים, ומה הן גמילות חסדים שהיה דניאל מתעסק בהם, אם תאמר עולות וזבחים מקריב בכבל, והלא כבר נאמר השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה כי אם במקום אשר יבחר ה' באחד שבטיך שם תעלה עולותיך (דברים יג-ד), אלא מה הן גמילות חסדים שהיה מתעסק בהן, היה מתקן את הכלה ומשמחה ומלוה את המת ונותן פרוטה לעני ומתפלל שלשה פעמים בכל יום ותפלתו מתקבלת ברצון, שנאמר ודניאל כדי ידע די

זדונות, ויקח מדינו הטוב, ומה הוא הטוב שנשלים ונאמר במקום הקרבנות, הגיית שפתינו שהיא התפילה, הרי שהתפילה גדולה מהקרבנות. **לד. ומביא** בשם הנועם אלימלך ז"ל שעד האר"י ז"ל היה תורה ועכשיו גמילות חסדים. וכן כתוב בספר להבות קודש לשרף מקוצק זצ"ל שבדורות האחרונים טרם ביאת המשיח יתמעטו העוסקים בתורה ובעבודה וירבו העוסקים בצדקה, והגאולה האמיתית תבוא בגלל הצדקה ככתוב (ישעיה ס 6) 'ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה'.

תרצה, זבחי אלוקים רוח נשברה' וגו'. ופירושו כיון שאני מזיד איני יכול להביא קרבן, כי אין מביאין קרבן על הזדונות, לכן ה' שפתי תפתח וגו' ותקבל תפילתי ותכפר לי על חטאתי, כי יותר מכפרת התפילה בלב נשבר מהקרבנות, כי המתפלל בשברון לב מקריב חלבו ודמו, והמקריב בהמה מקריב רק חלבה ודמה של אותה בהמה. ולכן תיקנו לומר פסוק של ה' שפתי תפתח קודם התפילה כמבואר בגמרא (נדרים ז: ד) וכן מפרש המגן אבות את הפסוק (ישעיה ז א) 'כל תשא עוון וקח טוב ונשלמה פרים שפתינו, היינו שכל עוון ישא הקב"ה ואפילו

מדוע אמר גמילות חסדים ולא אמר צדקה

ועל גמילות חסדים. מבואר בראשונים¹ ששמעון הצדיק אמר גמילות חסדים ולא צדקה, כיון שגדולה גמילות

חסדים מצדקה, לפי שאין העני מתבייש בהלוואה כמו בצדקה², וכן גמילות חסדים נוהגת בין בעשירים ובין בעניים³, בין בחיים בין במתים, בין בגופו בין בממונו, ואילו צדקה אינה נוהגת רק בעניים, בחיים, ובממונול⁴.

ובשערי תשובה (שער א) מביא לענין גמילות חסדים שהיא מצות עשה, מזה שנאמר (שמות יח ט) 'והודעת להם

את הדרך ילכו בה' שזו גמילות חסדים (נצט מ'עט ל:), ועוד אמרו (סוכה מט:): גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה, שהצדקה לעניים וגמילות חסדים בין לעניים בין לעשירים.

ועל זה אמר התנא, על שלשה דברים העולם עומד, על התורה, על העבודה, ועל גמילות חסדים. והנה הצדקה בממונו וגמילות חסדים בין בגופו בין בממונו, כי חייב אדם לטרוח בדרישת טוב לעמו ולשקוד בעמל נפשו על תקנת חבירו אם דל ואם עשיר, וזאת מן החמורות ומן העיקרים הנדרשים מן האדם, שנאמר (מכה ו ט): 'הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד'.

ובמהרש"א (שנת קד. ח"ב ד"ה גמול וד"ה מ"ט) כתב שגדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה, שנאמר (סוטה י ג) 'זרעו לכם לצדקה וקצרו לפי חסד', דהיינו שהצדקה

היא הנתניה, והחסד הוא שמטריח עצמו להביא לבית העניים (וכמו שפירש רש"י ט), וכמפורש בתחילת מסכת עבודה זרה, וז"ש שכן דרכו של גומל חסד בעושה צדקה לרוץ אחר העניים להביא להם הצדקה לידם, עכ"ל⁵.

בספר תפארת יהושע מבאר שכוונת התנא מפני שכאשר אדם עושה חסד עם אחרים, אזי עושה חסד גם לעצמו, וזהו ביאור הפסוק 'גומל נפשו איש חסד' (משלי יב ט).

מדוע נקט התנא על גמילות חסדים בלשון רבים

ש.ם. ובטעם הדבר נשקט התנא על גמילות חסדים בלשון רבים ולא על גמילות חסד ישנם כמה ביאורים, א.

הרמב"ם (פירוט המשניות פ"א פ"א מ"א) מבאר, ששם זה חל על שני סוגי מצות, האחד מהם השתתפות האדם עם ישראל בממונו כגון הצדקה ופדיון שבויים, והשני השתתפות האדם עם ישראל בגופו כגון ניחום אבלים וליווי מתים וכיאת בית חתנים וכיו"ב.

ב. התפארת ישראל מבאר, שיש שלשה מיני חסדים, יש שאפשר שניטיב בהם לחברנו, בכח הגוף, בכח הממון שלנו, ובכח שכלינו שחנן אותנו הקדוש ברוך הוא שנייעץ בו לחברנו לטובתם.

ג. הבאר האבות מבאר, שמדבר זה נלמד שבכל פעולת חסד יש שני חסדים, האחד עם המקבל, והאחד חסד יותר גדול עם הנותן, שגומל בזה טוב לנפשו, ככתוב (משלי יב ט) 'גומל נפשו איש חסד'.

ד. בספר אבות על בנים מבאר, שבא התנא לרמוז בזה דברי חז"ל שאמרו (סוכה מט:): שגדולה גמילות חסדים מהצדקה, לפי שגמילות חסדים היא בין בגופו בין בממונו, בין לעניים בין לעשירים, ובין לחיים בין למתים, משא"כ צדקה שהיא רק בממונו רק לעניים ורק לחיים, ולכן אמר לשון רבים.

מדוע נקט התנא תיבת 'על' בין כל דבר ודבר

ש.ם. בספר ירים משה מבאר שאמר התנא 'על' התורה ו'על' העבודה וכו', בכל פעם ופעם, ולא אמר על התורה עבודה וגמילות חסדים. כיון שבא לומר שבכלל העולם צריך שיהיו שלשה דברים אלו, אך אין חייב

לה. רש"י (ד"ה ועל), רבינו יונה, והמחזור ויטרי.

לו. וכמו שכתוב בגמרא (שנת טג.) שגדול המלוא יותר מן העושה צדקה, וכפירוש רש"י שם (ד"ה גמול) לפי שאין העני בוש בדבר. ועיין במהרש"א (צ"ב ט. ד"ה גמול) שגדולה גמילות חסדים היינו בשכר. וכן מבואר בירושלמי (פ"א פ"א ט), צדקה לבני בנים, גמילות חסדים עד עולם, ועיין בטור (סו"ט סימן טז) מצות עשה להלוות לעניי ישראל, ומצוה גדולה היא יותר מן הצדקה, שהמקבל צדקה כבר נצרך לשאול, וזה שלוח עדיין לא הגיע לידי כך.

לז. כיון שאפילו עצה טובה היא חסד, וכדברי שלמה המלך ע"ה (משלי ט ט) 'שמך וקטרת ישמח לב ומתק רעהו מעצת נפש', כלומר שכמו שהשמך והקטרת משמחים את הלב, כך מתק ומשמח את רעהו מי שנותן לחבירו עצה טובה מנפשו, רבינו יונה. ועיין עוד מה שכתב בשערי תשובה (שער ג נג) לגבי הפסוק 'לפני עור לא תתן מכשול' (ויקרא י ט), שהוזהרו מן המקרא הזה להשיא עצה הוגנת לאשר יועץ מבני עמו, ולא להכשילו בעצה נבערה, ולא ייעץ את חבירו לפי דרכו, וחייב אדם לחשוב מחשבות העלות עצות הוגנות ומתוקנות לחבירו, וזה אחד מעיקרי גמילות חסדים, שנאמר (משלי ט ט) 'שמך וקטרת ישמח לב, ומתק רעהו מעצת נפש. ובספר החינוך (מנחות מט) כתב שלתת עצה טובה זה בכלל מצות צדקה.

לח. זוהי ברייתא מפורשת בגמרא (סוכה מט:): שבשלשה דברים אלו גדולה גמילות חסדים מצדקה. עוד אמרו חז"ל (צ"ב ט): הנותן פרוטה

לעני מתברך בשש ברכות, והמפייסו בדברים מתברך באחת עשרה. ופיוס הוא גמילות חסד, נמצא שגמ"ח גדול מן הצדקה, מגן אבות. לט. ויעניין עוד בדברי המהרש"א (ענינה וזה ט: ח"ב ד"ה טשי"ט), שמדקדק על מה שאמרה הגמרא שגמילות חסדים היא במקום צדקה, שהרי זריעה לא משמע אלא צדקה, ומבאר כלפי מה שאמרה הגמרא בסוכה שגדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה כו', אדם זורע ספק אוכל, קוצר ודאי אוכל, ועוד אמרו אין צדקה משתלמת אלא לפי חסד שבה שנאמר זרעו לכם לצדקה וקצרו לפי חסד, דהיינו שהנתניה היא צדקה הגמרא אשריכם זורעי על כל מים שודאי יצמח ובא לידי קצירה, דהיינו הצדקה הבאה לידי חסד, וכך משמע מהפסוק שזורע ונותן צדקה על כל מים דהיינו ע"פ התורה הוא עושה אותה שתבא לידי חסד וקצירה, ויהיה משלחי רגל כמשמעו דהיינו שטרוח בהולכה דהיינו גמ"ח, ולפי שהיצר הרע מרחיק דבר זה ליתן ממונו צדקה לעני ולטרוח עוד עמו להביאו לביתו ובשאר טרחות כפרש"י, ע"כ אמר כי העושה הצדקה באופן זה הנה יצרו מסור בידו כו'. ומסיים המהרש"א ועיין קרוב לדרש זה בסוף פ"ק דב"ק ובחידושינו שם.

מ. ובמדרש (רות רבה פ"א ט) יותר ממה שבעה"ב עושה עם העני, העני עושה עם בעה"ב, שכן אמרה רות לנעמי (רות ג ט) 'שם האיש אשר עשיתי עמו, ולא אמרה אשר עשה עמי. וכן כתוב גם ברא"ש (נצט) פק ט' א"ח ט"ו), שגם לנותן יש טובה בנתניתו, שזיכהו ה' וחננו ממון

שיהיו שלשתם בכל איש ואיש, לכן הפריד ואמר 'על', על כל אחד-מא.

כוונת התנא לכל המיעויות ולשלשה אלו שכוללים את כל המיעויות

ש.ם. רבינו בחיי מבאר, שעל שלשה דברים פירושו על כל מצוות התורה המחולקות לשלשה חלקים. דהיינו מצוות התלויות בפה נכללות בתורה, מצוות התלויות בלב נכללות בעבודה, ומצוות התלויות במעשה נכללות בגמילות חסדים^{מ.ב.}

וכתב עוד רבינו בחיי, שמונח בדברי התנא, שכשם שעל ידי כל המצוות שמתחלקות לשלשה חלקים מתקיים העולם, כך על ידי שלשה מצוות אלו לבד מתקיים העולם, כיון שכל חלקי המצוות נמצאים בהם.

מדוע עומד העולם דווקא על שלשה דברים אלו

ש.ם. המהר"ל מקשה מדוע נקט התנא דווקא שלשה דברים אלו, ולא נקט דברים אחרים, כגון 'מילה' שנאמר בה (ימיה ל' טו) 'אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתים^{מ.ג.}

ומתריץ, שהנבראים נבראו בגלל הטוב שיש בהם, וכן העולם נברא בגלל הטוב שיש בו, ואם לא היה נמצא בנבראים או בעולם טוב לא היה נברא. וכל הנבראים נבראו בשביל האדם ולכן הם תלויים בו, שאם הוא טוב וראוי לקיום, גם הם ראויים לקיום, ואם הוא אינו טוב ולא ראוי לקיום גם הם אינם ראויים לקיום. על כן צריך האדם לקנות הטוב בשלשה אופנים, א. שיהיה טוב בעצמותו, כדוגמא שאומרים הבריות, בריה זו טובה היא מצד עצמה. ב. שיהיה טוב להשם ית' שברא אותו, ויהיה עובד ועושה רצונו. ג. שיהיה טוב לזולתו. ושלשה דברים אלו הם הכתובים במשנתנו, ולכן כתובים דווקא אלו, שבטוב שלהם ראוי שיתקיים האדם ויתקיים העולם^{מ.ד.}

ובמסכת ברכות (מ:) מספרת הגמרא שכשחלה ר"א כו', אמר להם הזהרו בכבוד חבריכם וכו', ומבאר

שם הפני יהושע שהזהירם בשלשה דברים הללו שהם עניינים כוללים ביותר לארחות חיים ולחיי העולם הבא, והם שלשה עמודי התווך שהעולם נשען עליהם, כמו ששנו חכמים באבות 'על שלשה דברים העולם עומד על התורה על העבודה ועל גמילות חסדים. ובאמת שבענין גמילות חסדים היסוד הכולל נלמד מהפסוק 'ואהבת לרעך כמוך' (ויקרא י"ט), וכמו שאמר הלל הזקן לאותו גר שי'אהבת לרעך כמוך' [דהיינו שמה ששנאוי עליך לא תעשה לחברך] זה כל התורה כולה (שם טז). נמצא לפי זה מה שאמר הזהרו בכבוד חבריכם הוא ענין ואהבת לרעך כמוך שהוא יסוד עמוד העולם גם כן, וממילא נכלל בו ענין עמוד התורה, שמתוך כך ילמדו לשמה ולא לשם קנטור. ומה שאמר להם מנעו בניכם מן ההגיון והושיבוכם בין ברכי ת"ח הוא עיקר עמוד התורה כדכתיב ולמדתם אותם את בניכם, והרבה פסוקים כיוצא בו. ומה שאמר כשאתם מתפללים דעו לפני מי כו' הוא נגד עמוד העבודה שהרי התפילה במקום עבודה.

האם השלשה דברים שוים במעלתם

ש.ם. כתב המאירי ששלימות המידות הרמוזו כאן בגמילות חסדים הוא ראשון אצל האדם בזמן, כי בו ראוי לאדם להשתלם בראש, ומכל מקום התנא כתב אותו אחרון כיון שהאחרים קודמים לו במעלתם.

ורבינו בחיי מבאר, שעבודה גדולה בחשיבותה מתורה, ותורה גדולה בחשיבותה מגמילות חסדים, לפי שמצות התלויות בלב כעבודה ותפילה, גדולות ממצות התלויות בדיבור, כי העבודה במצות אלו נובעת מכח המחשבה שהוא רוחני, ומצות התלויות בדיבור צריכות גם לאיברי הפה^{מ.ה.}, ועוד שאמונה וידיעת ה' ית' גדולות מלימוד תורה שהיא מצוה התלויה בפה. וכמו כן מצות התלויות בפה כלימוד תורה וכדו', גדולות ממצות התלויות במעשה, לפי שמצות התלויות בפה באות מכח הדיבור שבא מנפש השכלית, ומצות התלויות במעשה עיקרם בגוף^{מ.ו.} ומכיון שכך הזכיר שמעון הצדיק את

לעשות צדקה, ולכן מקבל מתנה מברך הטוב והמטיב כיון שיש בזה גם טובה לנותן.

מ.א. ובפריקו משה כתוב שלא רבים יחכמו לעסוק בתורה, וגם יש אנשים שאין יכולים לקיים הרבה מצוות מצד שיש להם מניעות שונות, לכן עכשיו שעל שלשה דברים העולם עומד לא יתיימשו ההמון מהטוב המקווה ואפילו שאינם מגיעים לעסק התורה ולקיום אותם המצוות, כיון שיודעים שעל שלשה דברים אלו בכללות העולם עומד, וכשקצת אנשים עוסקים בתורה, וקצת במצות, וקצת בחסד, על ידי כולם יחד העולם עומד, ובזה נחה דעת כולם שלא ימלט שיתעסק האדם באיזה עמוד מעמודים אלו וישתתף בקיום העולם.

מ.ב. ומוסיף שזה מה שאמר משה (דברים ל' ז') 'בפיך ובלבבך לעשותו', ש'בפיך' הם מצות התלויות בפה, 'בלבבך' הם מצות התלויות בלב, ו'לעשותו' הם מצות התלויות במעשה.

מ.ג. כמו שמוכח בנדרים (טז:).

מ.ד. ומוסיף המהר"ל, שלכן צריך אדם למסור נפשו על עבודה זרה

גילוי עריות ושפיכות דמים, כי הם היפך השלשה דברים. **מ.ה.** ומוסיף הרבינו בחיי שלכן אמרה הגמרא (שם טז) שהעוסק בתורה יכול להפסיק בפסוק ראשון של שמע כיון שעיקרו הכוונה, ויותר שייך למצות התלויות בלב. **מ.ו.** ולכן אמרה הגמרא (מנחות ק). גדולה תורה יותר מן הקרבנות כולם, שנאמר (ויקרא י' טו) 'את התורה לעולה למנחה ולחטאת ולאשם ולמילואים ולזבח השלמים', לפי שתורה היא מכח הדיבור שבא מנפש השכלית כנ"ל, ואילו קרבנות עיקרם מעשה ותלויים בגוף, רבינו בחיי וחילוק שלשה דברים אלו לעבודת הלב, פה, ומעשה, כתוב ג"כ ברי" נחמיאש שכתב שאפשר לומר גם, שתורה זה ההגיון והדיבור בה, ועבודה זו תפילה שהיא עבודת הלב וזה חלק המחשבה, או עבודת הקרבנות וזה גם כן חלק המחשבה שהוא עיקר גדול בעבודת הקרבנות שפוסל ומכשיר בהם, וגמ"ח זה חלק המעשה, נמצא כלול בדברי תנא זה שלשה חלקים, דיבור, מחשבה, ומעשה, שבשלשתן העבודה היא לה' יתברך.

'עבודה' בין תורה לגמילות חסדים, כיון שהיא החשובה מכולם.^{מז}

סתירה בין משנתנו למשנה י"ח שלהלן

שם. במשנתנו מבואר שעל שלשה דברים עומד העולם, תורה, עבודה, גמילות חסדים, ואילו להלן (י"ח) מבואר שהעולם עומד על האמת, על הדין, ועל השלום.^{מח}

אמנם יש מהראשונים שגורסים במשנה להלן העולם 'קיים'^{מט}, וכן היא גירסת רבינו יונה, ומבאר רבינו יונה שמשנתנו מדברת בסיבת בריאת העולם, והמשנה להלן (ס) מדברת בסיבת קיום העולם אחר שנברא כבר. והמאירי כתב, ש'עומד' האמור במשנתנו פירושו שבשיל שלשה דברים אלו נברא האדם שיהיו בו שלימות אלו, או שכלל עם ישראל עומד עליהם שהם סיבת עמידתם וקיומם.

והעולם 'קיים' האמור להלן, מדבר בקיום מדיני שהעולם מתקיים על ידיהם בסדר הראוי, כיון שבזולתם תתמלא הארץ חמס ויטו הדיינים המשפט ותהרס הארץ, ויתקוטטו האנשים ביניהם ויחריבו זה את זה.^נ

ובבית יוסף (עור סו"מ סי' 6) יש חילוק אחר, ששמעון הצדיק דיבר בזמנו שהיה בית המקדש קיים שהיה עמוד העבודה, והיה שייך לעסוק גם כן בתורה ובגמילות חסד כראוי, וממילא עמד העולם על שלשה דברים אלו האמורים במשנתנו, אבל רבן שמעון בן גמליאל היה אחר החורבן שחסר מהעבודה, וגם כבר לא היה שייך לעסוק בתורה ובגמילות חסדים כראוי מחמת עול הגלות, לכן אמר שהמשך קיום העולם הוא על האמת הדין והשלום שדומים לשלשה האמורים במשנתנו.

הילקוט יהודה מפרש, ששלשת הדברים האמורים במשנתנו הם בעשה טוב, ושלשת הדברים האמורים להלן הם בסור מרע, והעולם צריך לזה ולזה כי מוטל על האדם גם לסור מהרע וגם להידיבק בטוב נמצא ששתי המשניות מתקיימות יחד ואינן סותרות.

בספר בית לאבות מובא, שבזמן שמעון הצדיק היה העולם בריא, ולכן עמד על שלשה דברים אלו הכתובים במשנתנו, אבל אחרי שנפטר התמעטו הלבבות ונחלש העולם, וכבר היה צריך העולם לרפואות, כאדם החולה הנצרך לרפואות, ובא רבן שמעון בן גמליאל במשנה להלן ופירט את התרופות הנוספות שהעולם נזקק להם לקיומו,^{נא} נמצא שאין הדברים סותרים.^{נב}

בספר שבט מוסר מבאר, שרבן שמעון בן גמליאל אינו חולק על שמעון הצדיק, אלא רק מוסיף על דבריו, ששמעון אמר שבעבור שלשה דברים אלו העולם עומד, שהם תורה, עבודה וגמילות חסדים, ועומד משמעו ברפיון, ושלשה אלו אינם מספיקים, ולכן פירש רבן שמעון בן גמליאל שעל שלשה דברים שאמר שמעון הצדיק העולם יהיה קיים לעד, בתנאי זה שהתורה שאמר שמעון, שתהיה עם דין, שיקיים כל מה שכתוב בה, דיניה ופרטיה, משום שהאומר אין לו אלא תורה, ולא מצוה, אפילו תורה אין לו (ינמוט קט), וכנגד שאמר שמעון על העבודה, שהם הקרבנות, אמר רשב"ג על האמת, שאם הקדיש טלה זה שכתב חלה עליו הקדושה, לא יחליפנו בקטן ממנו או ביותר חלוש, אלא יאמר האמת מה שהקדיש, ובוה יגרום קיום העולם, וכנגד מה שאמר על גמילות חסדים, פי' ובלבד שיהיה גמילות חסדים עם השלום.

הדברים הכתובים במשנתנו שקולים הם, ואין אחד מהם גדול מחבירו.

מח. וביותר משנתנו היא דברי שמעון הצדיק שהיה מאנשי כנסת הגדולה, והמשנה להלן היא דברי רבן שמעון בן גמליאל שהיה אחריו וצריך עיון איך חולק רשב"ג על שמעון הצדיק שהיה מאנשי כנסת הגדולה, מאירי. ובב"ח (סו"מ סי' 6) כתוב, שאם נאמר שמחלוקת תנאים היא היה צריך רבינו הקדוש צריך לכתבם במשנה אחת.

מט. וכך הגירסא שם בכתבי יד קדומים (כ"י קופמן כ"י פמ"ה 138 וע"ה), וכן היא הגירסא המצויה בסידורים, אבל במשניות ובש"ס שלנו מצוי הנוסח 'עומד' גם במשנה י"ח, וכן כתוב גם בירושלמי (מעניט פ"ד ס"ג).

נ. וכתב המאירי עוד, ששינוי הלשון בין המשניות מורה שאין כאן מחלוקת, אלא הפירוש הוא כמו שכתבנו בפנים. ומוסיף המאירי שגדולי המחברים פירשו את משנה י"ח שאמת' זה מעלות שכליות, ו'שלום' זה מעלות המידות. וכתב המאירי שאין זה נכון, שאם כן נמצאו שתי המשניות מכוונות לדבר אחד, ואין מובן מדוע כפלו חז"ל את דבריהם.

נא. וכתב עוד, שלכן כתוב במשנה י"ח 'קיים' ולא 'עומד' כבמשנתנו, לפי שבזמן רבן שמעון בן גמליאל לא היה העולם 'עומד' כאדם בריא שעומד על רגליו, רק 'קיים' כאדם חלש שצריך רפואות לקיומו.

נב. וראה בילקוט ביאורים לקמן (משנה י"ח) עוד בסתירה זו.

מז. ומוסיף הרבינו בחיי שגם משה הזכיר בגלל סיבה זו 'בלבבך' באמצע, כמו שכתוב (דברים ל' ז) 'בפך ובלבבך לעשותו', ש'בפך' זה תורה, ו'בלבבך' זה עבודה, ו'לעשותו' זה גמילות חסדים, ולפי שהעבודה חשובה מכולם לכן הזכירה באמצע. ובענין סדר הדברים במשנה כתוב במגן אבות טעם אחר, שסידר התנא תורה בראש כיון שגדול תלמוד שמביא לידי מעשה (קידושין מ:): [נחלקו בדבר רבי טרפון ורבי עקיבא כשהיו מסובים בעליית בית נתזה (ס) אם תלמוד גדול או מעשה גדול, שרבי טרפון סבר מעשה גדול ורבי עקיבא סבר תלמוד גדול, נענו כולם ואמרו תלמוד גדול לפי שמביא לידי מעשה, ונמצא ששניהם בידו, רש"י (ד"ה עה"למה)], וסידר התנא אחרי תורה עבודה, כיון שהיא מביאה את האדם לדבר השלישי שהוא חסד, כי על ידי עבודת ה' ויראתו בא האדם לידי עשיית חסד ככתוב (תהלים קג ט) 'וחסד ה' על יראיו', כמו שמובא בגמרא (סוכה מט:). ובחסדי אבות לחיד"א מבאר מדוע הקדים וכתב התנא תורה בראש, כיון שהתורה כוללת את כולם, לפי שהעוסק בתורה הוא כמקריב קרבנות (אבות דרבי נתן פ"ד ה, זמ"ס קי), וכן על התורה כתוב (משלי לו ט) 'ותורת חסד על לשונה', שעושה בלימודו חסד עם כל העולם, נמצא שהתורה כוללת גם עבודה וגם חסד, לכן כתב התנא 'תורה' בראש. וראה לעיל ד"ה 'מדוע פירש התנא את מנין הדברים', שהבאנו את דברי האבות על בניס שכתב ששלשת